

Rahmeti-i Tebrizi ve Türkçe Şiirleri

ÜZEYİR ASLAN*

Rahmāti-i Tabrizi and His Turkish Poems

ÖZET

Rahmeti, Şah Tahmasb [ö. 1576] ve I. Abbas [1587-1629] devirlerinde yaşamış Türk şairlerdendir. Hakkında bilgi veren en eski kaynak, hayatta iken onunla görüşmüş olan Takıyü'd-din-i Avhadî [ö. 1621?]'nin 'Arafātu'l-'aşıkîn va 'Araşātu'l-'arifîn [yz. 1613-15]'idir. Doğum tarihi bilinmeyen şair, mahlâsından da anlaşılacağı üzere Tebrizlidir. Muhtemelen yine bu şehirde öğrenim görmüştür. Rahmeti, uzun süre Tebriz'de yaşamıştır. Şair, 1585'te Tebriz'in Osmanlılarca kuşatılması üzerine Şiraz'a gitmek zorunda kaldı. Rahmeti, bir süre sonra Şiraz'dan da ayrılmak zorunda kalmıştır. Şiirlerinde dile getirdiği tasavvufi bakış açısı ve Nesîmî'yi andıran üslubu, Şiraz sofilerini rahatsız etmiş olmalıdır. Şairin ne zaman Hindistan'a gittiği belli değildir. Ancak Agra'da da mutsuz olduğu, vatan özlemine dile getirdiği şiirlerinde görülmektedir. 1616'da Agra'da ölmüştür. Rahmeti, Türkçe şiirlerinde başarılıdır. ya da daha çok ses benzerliğine dayanan kafiyeler kullanmış, böylece şiirlerindeki ahengi artırmıştır. Şiir dili günlük hayatta kullanılan konuşma diline yakındır. Üslubu Fuzûlî'yi andırmaktadır. Şair, önceki şairlerin mazmunlarını başarılı şekilde kullandığı gibi özgün olduğunu düşündüğümüz mazmunlara da yer vermiştir.

ANAHTAR KELİMELE

Rahmeti, Tebriz, Şiraz, Agra-Hindistan, Şah Tahmasb, Şah Abbas.

ABSTRACT

Rahmāti one of Turkish poets lived in period Shah Tahmasb (d. 1576) and Abbas I (1587-1629) who were Safawi's kings. The oldest book which gives knowledge about his life is Arafat al-aşikin va Arasat al-arifin written by Avhadi (d. 1626). Avhadi saw him in Shiraz when he was travelling to India. Accordingly he is from Tabriz and he is a traveller, also a master of sulus and nash writing. First of all he travelled to Shiraz because of Ottoman's surrounding of Tabriz, but after a short time went to Agra-India from this city. Probably some soufi groups did not like him, because his some poems looks like Sayyid Nasimi (d. 1418?)'s. Rahmāti wanted to turn back to Tabriz, but he died in Agra in 1616. We know that there is only one manuscript of Rahmāti's divan for the present in Azarbaycan National Sciences Academy and the manuscript published by Ekrem BAĞIROV in 2006. In divan there are Persian and Turkish poems, but Persian poems are more, there are only 25 poems in Turkish. This article is about Turkish poems. Rahmāti is very successful these poems. His poetry language is language which was using in daily speech from 16th and 17th century. Also we understand that he follows Fuzuli (d. 1556) in these poems.

KEYWORDS

Rahmāti, Tabriz, Shiraz, Agra-India, Shah Tahmasb, Shah Abbas.

Giriş

Rahmeti, Şah Tahmasb [ö. 1576] ve I. Abbas [1587-1629] devirlerinde yaşamış Türk şairlerdendir. Hakkında bilgi veren en eski kaynak, hayatta iken onunla görüşmüş olan Takıyü'd-din-i Avhadî [ö. 1621?]'nin 'Arafātu'l-'aşıkîn va 'Araşātu'l-'arifîn [yz. 1613-15]'idir. Sonradan kaleme

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bl. (uaslan@marmara.edu.tr)

alınmış M. A. Terbiyet [ö. 1939]'in *Dānişmandān-i Āzarbaycān*'ı, Sa'īd-i Nafisî [ö. 1966]'nin *Tārīh-i Nazm va Naşr dar-Īrān va dar-Zabān-i Fārsī*, 'Azīz-i Davlatābādī'nin *Suḥanvarān-i Āzarbaycān*'ı ve A. Ḥayyām Por'un *Farḡang-i Suḥanvarān*'ı Avḥadī'nin verdiği bilgileri tekrar etmektedir (Bağirov 2006: 3).¹

Doğum tarihi bilinmeyen şair, mahlâsından da anlaşılacağı üzere Tebrizlidir. Muhtemelen yine bu şehirde öğrenim görmüştür. 1571'de Safevî idaresinin haksız uygulamaları karşısında isyan eden halkı sakinleştirmek ve isyanı bastırmak üzere Şah Tahmasb, Tebriz valisi Allahkulu Beg'i görevden alarak yerine Yusuf Beg Çavuşlu'yu getirdi. Bu değişikliğin, isyanın yatışmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *Rahmetî Divanı*'nda Yusuf Beg'in gelişini kutlayan bir kaside bulunmaktadır (Rahmetî: *Divan*: 10^b, Bağirov 2006: 6). Kasidenin matla beyti şöyledir:

Mujda ay dil ki dil-sitān āmad
Kām u ārām-balş cān āmad²

Rahmetî, uzun süre Tebriz'de yaşamıştır. Şair, 1585'te Tebriz'in Osmanlılarca kuşatılması üzerine Şiraz'a gitmek zorunda kaldı. Bu dönem-

¹ Biz Avhadî, Terbiyet ve Nafisî'nin eserlerine ulaşabildik. Avhadî şairle ilgili şunları söylemektedir (1388: III, 1594): *Mardî bûd sayyâh. Şuluş u nash-râ hûb nuviştî. Dîvânî karîb ba-haft haşt hazâr bayt tartîb dâda bûd ba-taqtî² pardâlhta. Dar-Şîrâzaş dîdam hîn-i 'aẓîmat-i Hind u vay dar-în şahr ba-Hind āmada dar-Agra ba-sana-i 1025, dar-guzaşt va ba-rahmat-i Īzadî payvasta va ba-rahmat dâhîl şuda. [Seyyah bir adamdı. Sülüs ve nesihî güzel yazardı. Farklı vezinlerde 7-8 bin beyitlik bir divan tertip etmişti. Hindistan'a giderken Şiraz'da onu gördüm, bu şehirden Hindistan'a gitti. 1025'te Agra'da Tanrı'nın rahmetine kavuştu, rahmete karıştı.] Said-i Nafisî ise şu bilgileri aktarmaktadır (1344: II, 698): *Az-höş nuvisân-i zamân-i ḥod bûd va siyâh hat nash u şuluş-râ hûb mî-nuvišta ast. Çandî dar-Şîrâz mî zîsta va az-ân cā ba-Hind rafta va dar-Agra dar-1025 dar-guzašta va haft haşt hazâr bayt dîvân az-û mānda ast. [Kendi zamanının iyi (şairlerindendi). Esmer?/Nesih ve sülüs hattı güzel yazardı. Bir zaman Şiraz'da yaşadı ve oradan Hindistan'a gitti, Agra'da 1025'te vefat etti. 7-8 bin beyitlik bir divan bırakmıştır.] Terbiyet de aynı bilgileri tekrarlamaktadır (1987: 275). Şairin "esmer"liğine dair bilgi, bir karışıklıktan kaynaklanmış olmalıdır; zira Avhadî'nin "sayyâh" ifadesini Nafisî "siyâh hat" şeklinde aktarmaktadır, belki de Nafisî doğrudan hattı (yazıyı) kastetmektedir. Terbiyet'in eserini tercüme eden İ. Şems ve G. Kendli ise aynı ifadeyi "esmer biri" şeklinde çevirmişlerdir. Bağirov da şairi "kara beniz" olarak tarif etmektedir (2006: 3). Farsça kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan meslektaşım İsa AKPINAR ve Günay Kâzım ÇATALKAYA'ya teşekkür ederim.**

² Ey dil! Bir güzel geldi, zevk ve sükûnet getiren can geldi, müjdelersun!

de yazılan şiirlerinde sofi bakış açısı ve umutsuzluk dikkati çekmektedir (Bağirov 2006: 9):

Az-ana'l-Ḥaḫ mī zanad dam sar-ba-sar a'zā-yi man
Rahmetî Manşūr-i 'iṣḫam dār mī bāyad ma-rā³

Yine:

Agar dīdār ḥāhī dīd ba-g'şāy
Ki dar-har zarra ḥor-şīd-i tacallīst
Az-ān har zarra-rā Macnūn çu bīnad
Sipand-āsā ba-raḫş āyad ki Laylīst⁴

Rahmetî'nin sofiyane şiirlerinde Seyyid Nesîmî [ö. 1418?]'nin etkisi gözlenir. Meselâ:

Şīva mardī ki na-bāşad 'ac-z-i pīş-i duş-manān
Gar kaşandat pūst az-tan dam ma-zan zārī ma-kun⁵

Yine;

Bahāna būd Ḥusrav dar-miyān man z-ū na-mī bīnam
Tu ay Zāl-i falak gaştī ba-marg-i Kūhkan bā'is⁶

Rahmetî, bir süre sonra Şiraz'dan da ayrılarak Hindistan'ın Agra şehrine gitmek zorunda kalmıştır. Şiirlerinde dile getirdiği tasavvufi bakış açısı ve Nesîmî'yi andıran üslubu, Şiraz sofilerini rahatsız etmiş olmalıdır. Şairin ne zaman Agra'ya gittiği belli değildir. Ancak Agra'da da mutsuz olduğu, vatan özlemine dile getirdiği şiirlerinde görülmektedir:

Vaṭan bar-ā-bar-i dāru's-surūr gurbat nīst
Ki ān maḥall-i 'azābast u īn maḫām-i ḥuzūr⁷

³ Benim uzuvlarım baştan başa ene'l-Hak'tan dem vurur. Ey Rahmetî! Ben aşk Mansur'uyum, beni asmak gerekir.

⁴ Eğer sevgiliyi görmek istersen gözünü aç, çünkü tecelli güneşi her zerrededir. Mecnun, ondaki her zerreyi Leyla olarak gördüğü için üzerlik tohumu gibi raksa gelir.

⁵ Düşmanlar karşısında acziyet göstermek mertliğin sıfatı değildir. Postunu teninden çekseler bile sesini çıkarma, inleme.

⁶ Hüsrev benim yanımda bir bahanedir, ondan görmüyorum. Ey felek Zal'i! Ferhad'ın ölümünün sebebi senin döneçliğindir.

⁷ Sevinç yurdu olan vatanla gurbet bir olmaz; çünkü orası azap, burası huzur yeridir.

Hind felsefesine göre insanlar inançlarından sorumlu olmadan Tanrı karşısında eşittirler (Bağirov 2006: 12). Bu düşünce Rahmetî'nin aşağıdaki beytinde görülmektedir:

*Çi pürsî mazhab u dîn muhtasib man kâfir-i 'ışkam
Butî-râ mî parastam fâriğam az-dîn u mazhabhâ⁸*

Şu beyitte de şair muhabbet kulu olduğunu, herkesi sevdiğini, dolayısıyla her inanca eşit mesafede olduğunu belirtmektedir:

*Çâker-i pîr-i mugânuz büt-i Tersâ sèverüz
Biz muhabbet kuluyuz her kim olursa sèverüz (24/1)⁹*

Bu dönemde şair Hind üslûbu ile şiirler de kaleme almıştır:

*Gîsûy-i ân şanam ba-pas-i pust **Rahmatî**
Uftâda ham-çu dūd-i dilam dar-kağā-yi şubh¹⁰*

Rahmetî daima Tebriz'e dönmek istemiştir -Osmanlılar'ın Tebriz hâkimiyeti 1603'te son bulmuştu- hatta bu amaçla *Divan*'ının sonunda yer alan bir manzumede Nevvâb Şeref Hân-ı Rûşekî adlı birisinden izin istemektedir (82^a, Bağirov 2006: 13). Ancak arzusunu gerçekleştirmeden 1616'da Agra'da ölmüştür. Aşağıdaki Türkçe beyitte şairin vatanına dönme arzusu hissedilmekte, ancak bunun gerçekleşmediği ima edilmektedir:

*Bize yârab kuvvet-i refâr neçün vèrmedi
Ol ki bir kağre suyu serv-i hürâmân eyledi (8/3)¹¹*

Rahmetî'nin bilinen tek eseri *Divan*'ıdır. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi M. Fuzûlî Adına Elyazmaları Enstitüsü 3841/82 numarada kayıtlı bir nüshası olan *Divan* üzerinde en kapsamlı çalışma Ekrem Bağirov tarafından yapılmıştır (2006).¹² Bağirov'a göre 17. yy.da istinsah edil-

⁸ Ey muhtesip! Bana ne mezheb ve din sorarsın? Ben aşk kâfiriyim. Öyle bir puta tapıyorum ki din ve mezhepten kurtulmuşum.

⁹ Ateşperestlerin pîrinin kuluyuz, Hristiyan putunu severiz. Biz muhabbet kuluyuz, her kim olsa severiz.

¹⁰ Ey Rahmetî! O putun saçı sırtına düşmüş, tıpkı gönlümün dumanının sabahın sırtına düşmesi gibi.

¹¹ Bir damla suyu salınan servi yapan O, acaba bize niçin yürüme kuvveti vermedi?

¹² Kitabını tarafıma gönderme nezaketini gösteren sayın E. BAĞIROV'a teşekkür ederim.

diği tahmin edilen yazma nüsha, baştan 1 veya 2 yaprak eksiktir. Çoğunluğu Farsça şiirlerden oluşan nüshanın son kısmında ise (76^b-81^b) Türkçe şiirler yer almaktadır. Türkçe şiirlerden ilk olarak A. Abbas Müznib söz etmiş, daha sonra R. Eliyev ve C. Qehramanov bir makale ve bir kitap çalışması ile tanıtmıştır (1975-1976). Bağirov da *Divan*'da yer alan Farsça şiirleri tercüme etmiş, ayrıca Türkçe şiirleri Latin harflerine aktarmıştır. Bu çalışma ise Türkçe şiirlerin çeviriyazısı ile diliçi çeviriden ibarettir.

Rahmetî'nin Türkçe Şiirleri

Rahmetî Divanı'nda 25 adet Türkçe şiir bulunmaktadır. Bunların biri hariç hepsi beşer beyitlik gazellerdir (24. şiir, yedi beyitten oluşmuştur). Gazellerden biri muzari (4. gazel), beşi hezec (6, 10, 12, 21 ve 25. gazel) bahrinden iken diğerleri remel bahrinin değişik vezinleriyle yazılmıştır. Gazelerde mücerred (1, 16, 20, 24. gazel), müesses (3, 4, 6, 10, 12, 21. gazel) ve mürdef (2, 5, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 22, 23 ve 25. gazel) kafiye kullanılmıştır. Özellikle müesses ve mürdef kafiyeyle çoğunlukla yer verilmesi gazellerin daha ahenkli olmasını sağlamıştır.

Rahmetî, Türkçe şiirlerinde genellikle kısa cümleler kurmaktadır, bu da şiir dilini konuşma diline yaklaştırmaktadır; meselâ:

*Men bilem yâr ile êy dil ol menümdür men anunıĝ
Gel sen emdi çık aradan vërme çok zahmet manıĝa (1/3)*¹³

beytinde yer alan *men yâr ile bilem (1), ol menümdür (2), men anun (3), gel (4), emdi sen aradan çık (5), manga çok zahmet verme (6)* kısa cümleleri günlük konuşma dilini yansıtan örneklerdir. Yine şiirlerde kimi halk dilinde de kullanılan sade ifadelere rastlamaktayız, meselâ: *men'* eylemek (1/2), *ta'lîm* eylemek (1/2), *ol menümdür men anun (1/3), aradan çıkmak (1/3, 5), çok zahmet vermek (1/3), gamdan kurtarmak (1/4), minnet koymak (1/4), sohbet yüz döndürmek (1/5), takdiri tagyir eylemek mümkün değil (2/3), kısmet olmak (2/3), mahv etmek (2/4), yer ile göğ dar olmak (2/5), peymaneleri daşlara urmak (3/1), başun için (3/3), tez*

¹³ Ey gönül! Ben yâr ileyim; o benimdir, ben onunum; gel sen şimdi aradan çık, bana çok zahmet verme!

elden yere bırakmak (3/4), tarağ ile zülfi açmak (3/5), ta'n eylemek (4/1), bu cihanda hiç kimse murada yetişmemiş (4/1), seccade ile bade bir yerde başa varmaz (4/2), Allah rızası-y-içün (4/3), özgeler söziylen ömrini bâda vermek (4/3), her kimse bir belada (4/5), yüze gelmek (5/2), yüzü kara etmek (5/2), müşabih eylemek (5/4), handa yetişür (5/4), sofiler gibi Allahlamak (5/5) vb.

Rahmetî, şiirlerinde daha çok aşk üzerinde durarak kendisini Ferhad ve Mecnun'la mukayese eder. Şaire göre aşk mana âleminin mimarıdır, yıkılmış gönülleri yapar. Aşk, sevgilinin yüzünü türlü türlü renklerle gösteren mahir bir ressamdır. Ferhad ve Mecnun'a nazaran gerçek âşik şairin kendisidir. Onların sırası savıldı, şimdi onun hikâyesi anlatılmaktadır. Ferhad da Mecnun da divanedirler, onları çok övmek doğru değildir. Mecnun, şaire nazaran akıllıdır. Rahmetî kimi zaman Ferhad'ın tarafını tutar: Husrev ile Şirin, Ferhad'ın mahvına sebep olmuşlardır, ama hiç ondan bahsetmezler. Murada erememiş Ferhad'ı ayıplamak doğru değildir, çünkü dünyada isteğine kavuşmak zordur. Dünyada herkesin bir derdi vardır, Ferhad'ınki de Şirin'e olan aşkıdır. Kimi zaman da Mecnun'un üstünlüğünü itiraf eden şair; Mecnun nerede, sen neredesin, bari sus der.

Rahmetî, bazı şiirlerinde özgün olduğunu sandığımız mazmunlar da kullanmaktadır; meselâ:

*Rahmetî gülğün habâb érmez sirişküm üzre kim
Lâlelerdür ser-nigün kaynaşdı kânumdan menüm (18/5)¹⁴*

beytinde şair, göz yaşı üstündekilerinin gül renkli kabarcıklar değil, kendi kanından kaynaşan ters lâleler (gelincikler) olduğunu söylemektedir. Yine:

*Gel-e gör yânuma ey télbe köngül gam çekme
Reg-i cân-rişte idüm çâk-i giribânunğ için (19/4)¹⁵*

¹⁴ Ey Rahmetî! Göz yaşımın üstündeki gül renkli kabarcık değildir, benim kanımdan kaynaşmış ters lâledir.

¹⁵ Ey deli gönül! Benim yanıma gelsene, gam çekme, ben senin yırtılmış yakan için can ipliği olan damardım.

beytinde şair, şah damarının gönül yakası için bir ip olduğunu ifade etmektedir. Rahmetî'nin bazı Türkçe beyitlerinde Fuzûlî (ö. 1556)'nin etkisi görülür, meselâ:

Fuzûlî:

*Ferhâda zevk-i şüret Mecnûna seyr-i şahrâ
Bir râhat içre her kim ancak menem belâda (246/3)¹⁶*

Rahmetî:

*Mecnûn u şûr-ı Leylî Ferhâd u 'ışk-ı Şîrîn
Bî-çâre **Rahmetî** tek her kimse bir belâda (4/5)¹⁷*

Fuzûlî:

*Mende Mecnûndan füzûn 'âşıklık isti'dadı var
'Âşık-ı şâdik menem Mecnûnuñ ancak adı var (75/1)¹⁸*

Rahmetî:

*Nêce 'âşıkdur çeker bir dağ için Ferhâd ah
'Âşık-ı şâdik menem birdür yanumda kûh u kâh (14/1)¹⁹*

Fuzûlî:

*Sürdi Mecnûn nebetin şimdi menem rüsvây-ı 'ışk
Doğrı derler her zamân bir 'âşıkun devrânudur (86/2)²⁰*

Rahmetî:

***Rahmetî** Ferhâd ile Mecnûn aradan çıktılar
Ëmdi meydânda menem döndürdi yüz sohbet marîğa (1/5)²¹*

¹⁶ Ferhad'a resim zevki, Mecnun'a çöl seyri; her biri bir rahat içinde, ancak ben belâdayım.

¹⁷ Mecnun'un Leyla coşkusu, Ferhad'ın Şirin aşkı; çaresiz Rahmetî gibi herkes bir belada.

¹⁸ Bende Mecnun'dan daha çok âşıklık yeteneği var, sadık âşık benim, Mecnun'un ancak adı var.

¹⁹ Ferhad nasıl âşiktir ki bir dağ için ah çeker. Gerçek âşık benim, yanumda dağ ile saman birdir.

²⁰ Mecnun nöbetini sürdürdü, şimdi aşk rüsvası benim; her zaman bir âşığın devri vardır, doğru derler.

²¹ Ey Rahmetî! Ferhad ile Mecnun aradan çıktılar, şimdi meydanda ben varım, sohbet bana yüz döndürdü.

Fuzûlî:

*Beyâbân-gerd Mecnûndan ğam ü derdüm su'âl etmek
Ne bilsün baħır hâlin ol ki menzîlgâhı sâhıldür
Menüm tek ola bilmez şöhr-i şeh-r-i belâ Mecnûn
Kabûl eyler mi bu rüsvâlîği her kim ki 'âķıldür (100/2, 3)²²*

Rahmetî:

*Benüm yêriüm fenâ baħrı vü Mecnûn yêri sâhıldür
Baŗġa benġzetme anı ol benüm yânumda 'âķıldür (21/1)²³*

Fuzûlî:

*Degüldüm men saña mâ'il sen êtdüñ 'aķlumı zâ'il
Maña ta'n eyleyen ġâfil seni görgeç utanmaz mı (264/6)²⁴*

Rahmetî:

*Ay yüzünġden burķa' aç bir kez utandır nâşılı
Demesün dalı marġa kim bu mudur yârurġ senürġ (7/2)²⁵*

Sonuç olarak;

Rahmetî, Türkçe şiirlerinde başarılıdır. İki ya da daha çok ses benzerliğine dayanan kafiyeler kullanmış, böylece şiirlerindeki ahengi artırmıştır. Vezin kullanımında da başarılıdır. Şiir dili günlük konuşma diline yakındır. Üslubu Fuzûlî'yi andırmaktadır, Fuzûlî'den etkilenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Şair, önceki şairlerin mazmunlarını başarılı şekilde kullandığı gibi özgün olduğunu düşündüğümüz mazmunlara da şiirlerinde yer vermiştir.

²² Benim gamımla derdimi çölde dolaşan Mecnun'dan sormayın, sahilde duran denizin hâlini bilebilir mi? Mecnun benim gibi belâ şehrinin şöhretlisi olamaz, Akıllı olan bu rüsvâlîği kabul eder mi?

²³ Benim yerim fenâ denizi, Mecnun'un yeri ise sahilidir. Onu bana benzetme, o benim yanımda akıllıdır.

²⁴ Ben sana meyilli değildim, aklımı sen çeldin, beni ayıplayan gafil seni görünce utanmaz mı?

²⁵ Ay yüzünden peçeyi aç, vaizi bir kez utandır. Artık bana senin yarin bu mudur demesin.

[Türkîyât]

01.

1. Bezm-i vaşlunġ maħremi ger vĕrdi çok ħasret marġa
Lĭk her bir ħasret oldĭ hecrde rāħat marġa
Göz yaşı ger durmasa nāşĭh meni men‘ eyleme
N‘etmek olur beyle ta‘lĭm eylemiş ‘âdet marġa
3. Men bilem yâr ile ey dil ol menümdür men anurġ
Gel sen emdi çık aradan vĕrme çok zahmet marġa
Öldürüp hicrân meni kırtardı ġamdan ey ecel
Sen ne etdürġ kim kıoyarsın bu kıadar minnet marġa
5. **Rahmetî** Ferhâd ile Mecnûn aradan çıkıldar
Emdi meydânda menem döndürdi yüz şöħbet marġa

Ayzaⁿ lah^u

02.

1. ‘İşk ma‘nĭ ‘âleminde bir ‘aceb mi‘mâr imiş
Her yılılmış ħâtırurġ ta‘mĭrine serkâr imiş

---

01. 76^b Y (Yazma). Remel: Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün.

¹ Vuslat meclisinin mahremi (olan sevgili) bana çok hasret çekti, ama ayrılıkta her bir hasret benim rahatım oldu.

² Ey vaiz! Göz yaşı durmasa da beni engelleme, böyle âdet etmiş, alışmışım; ne yapabilirim?

³ Ey gönül! Ben yâr ileyim; o benimdir, ben onunum; gel sen şimdi aradan çık, bana çok zahmet verme!

⁴ Ey ecel! Ayrılık beni öldürüp gamdan kurtardı, sen ne yaptın da bana bu kadar minnet ediyorsun (başıma kakıyorsun)?

⁵ Ey Rahmetî! Ferhad ile Mecnun aradan çıktılar, şimdi meydanda ben varım, sohbet bana yüz döndürdü (benim hikâyem anlatılıyor).

02. 76^b Y. Remel: Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün.

¹ Aşk mânâ âleminde acayip bir mimarmuş, yıkılmış her hatırın tamirine nezaretçiymiş.

- Gösterür her lahza yârûnġ şüretin yüz reng-ile
 'Işk bir țarrâh-ı çâbüġ-dest-i şîrîn-kâr imiş
3. Ey köġül taġdîri taġyîr eylemek mümkin degül
 Sarġa kısmet 'ışk odı İbrâhime gülzâr imiş
 Hüsrev ü Şîrîn nece maġv êtdi gör kim hiç demez
 Bîsütün dâġında bir Ferhâd adlu var imiş
5. Rîşte-i zülfünġi zâhid târ-ı tesbîh eyledi
 Târ-ı tesbîh-i 'ibâdet rîşte-i zünnâr imiş
 Dûd-ı âhum ne yere sığar ne göġe **Rahmetî**
 Yer ile göġ 'âşıġunġ başına ġerçek dâr imiş

Ayzaⁿ lah^u

03.

1. Gezerem bir muġ için küşe-i meyġâneleri
 Görmeyicek uraram daşlara peymâneleri
 Söyle menden daġı Mecnûn ile Ferhâdı unut
 Ne öġersin bu ġadar bir nece dîvâneleri
3. Zühd ehline ġadeġ dut başunġ için sâķî
 Âşinâ eyleye gör luġf ile bîġâneleri

² Sevgilinin resmini her an yüz renkle gösterir, aşk hünerli, eli çabuk bir ressamış.

³ Ey gönül! Takdiri deġiştirmek mümkün deġil. Sana aşk ateş, İbrahim'e gül bahçesi kısmetmiş.

⁴ Hüsrev ile Şirin nasıl mahvettiler gör, Bisütun daġında Ferhad adlı biri varmış diye hiç konuşmazlar.

⁵ Zâhid senin zülfünün ipini tesbih ipi yaptı. Kulluk tesbihinin ipi zünnar kuşayımış.

⁶ Ey Rahmetî! Ah dumanım ne yere ne göġe sığar. Yer ile gök âşġın başına ġerçek dar ağacıymış/âşġın başına ġerçekten de darmış.

03. 77^a Y. Remel: Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün.

¹ Bir ateşperest için meyhane köşelerini gezerim. Görmeyince kadehleri taşlara vururum.

² Mecnun ile Ferhat'ı unut, artık benden bahset. Birkaç divaneyi bu kadar ne övüyorsunuz?

³ Ey sâķî! Başın için zühd ehline kadeh tut, o yabancıları lutfuyla aşına eyler gör.

- Ehl-i taḳvā göricek dāne-i ḥālın elüden
 Bıraḥurlar yere tēz sübḥa-i şad-dāneleri
 5. Ger ṭarāḡ diş ile ēy **Raḥmetī** ol zülfi açā
 Düşē od cānına yēlden yana dendāneleri

Va lah^u ayzaⁿ

04.

1. Ṭa'n eylemek ne lāzım Ferhād-ı nā-murāda
 Hīç kimse bu cihānda yetişmemiş murāda
 Zāhid eger benümle oturmasa revādur
 Bir yerde başa varmaz seccāde ile bāde
 3. Allah rızāsı-y-içün zülfin ṭaḡıtma ēy yēl
 Dur özgeler söziylen ‘ömrürñgi vērme bāda
 Kirpüklerürñḡ ḥadengi şanma ki zāyi’ oldı
 Nāzük-nihāl olupdur her biri bir yarada
 5. Mecnūn u şūr-ı Leylī Ferhād u ‘ışḡ-ı Şīrīn
 Bī-çāre **Raḥmetī** tek her kimse bir belāda

Ayzaⁿ lah^u

05.

1. Āyet-i rahmet kibi körñglüme ētdi rāhlar
 Muşḥaf-ı ḥüsnürñḡde ol peyveste bi-smi-llāhlar

⁴ Takva ehli ben tanesini görünce yüz taneli tesbihi hemen elden yere bırakır.

⁵ Ey Rahmeti! Tarak o zülfü dişiyle açarsa da canına ateş düşer, dişleri yelden yanar.

04. 77^a Y. Muzāri‘: Mef‘ülü fā‘ilātün Mef‘ulü fā‘ilātün.

¹ Muradına erememiş Ferhad’ı ayıplamak gerekmez, çünkü bu dünyada hiç kimse muradına ermez.

² Zâhid eğer benimle oturmasa uygun olur, çünkü seccade ile şarap bir yerde bulunmaz.

³ Allah: iller Y, BN (Bağırov Neşri). Ey yel! Allah rızası için onun zülfünü dağıtma. Dur, başkalarının sözüyle ömrünü yele verme.

⁴ Kirpiğinin oklarını zayı oldu sanma, her biri bir yarada birer nazik fidan oldu.

⁵ Mecnun'un Leyla coşkusu, Ferhad'ın Şirin aşkı; çaresiz Rahmeti gibi herkes bir belada.

05. 77^b Y. Remel: Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün.

- Yüze geldi gözlerüm merdümleri tā ağladım
 K̄ara étdiler yüzümi yārdan bed-ḥ^vāhlar
3. Ger kül olmuş tende cān u dil bulınsa nē ‘aceb
 Hind milkinde çok olur beyle āteşgāhlar
 Tūbā ile servi ḳaddürñge müşābih ētmezem
 Saṅga ḥanda yetiştir her ḳāmeti kūtāhlar
5. Gül götürgeç vaşl ḥ^vānını aradan **Rahmeti**
 Bülbül-i şūrīde şōfiler kibi Allāhlar

Va lah^u ayzaⁿ

06.

1. Güzārurñ düşse éy bād-ı şabā ger k̄üy-i dildāra
 Dēgil aḡyār ile oturma durma ‘ārsız yāra
 Başurñdan zülfinürñ sevdāsın ey zāhid çıkar men tek
 Müsülmānsın utangil öz özürñden uyma zünnāra
3. Leb üzre ‘anberīn ḥālī ḳara baḡrumı ḳan étdi
 Ne iş getirdi āḥır başuma gör ol yüzi ḳara

¹ Senin güzellik mushafındaki o bitişik bismillāhlar (kaşlar) rahmet ayeti gibi gönlüme yollar açtı. Rahmet ayeti *Kur’an*, 21 (Enbiya) 107. ayettir: "(Ey Muhammed!) Biz seni âlemlere bir rahmet olarak gönderdik". Koçyiğit 1990: 330.

² Ağlayınca göz bebeklerim yüze geldi/çekinmediler, kötülüğümü isteyen bunlar dosta karşı yüzümü kara ettiler.

³ Eğer kül olmuş tende can ve dil bulunursa şaşılmaz, çünkü Hindistan'da böyle Mecusi tapınağı çok olur.

⁴ Tuba ile serviyi senin boyuna benzetmem (uygun olmaz), her kısa boylu sana nereden yetişebilir?

⁵ Ey Rahmeti! Gül vuslat sofrasını aradan götürünce kara sevdalı bülbül sofiler gibi Allah der.

06. 77^b Y. Hezec: Mefā’lün mefā’lün mefā’lün mefā’lün.

¹ Ey rüzgâr! Eğer sevgilinin mahallesine yolun düşerse arsız yare yabancılarla durma, oturma de.

² zülfinürñ: zülfürñ Y, BN. Ey zāhid! Benim gibi zülfünün sevdasını başından çıkar. Müslümansın, kendinden utan, Mecusi kuşağına uyma.

³ Dudağın üstündeki amber renkli/kokulu ben kara baḡrumı kan etti. O yüzü kara, sonunda başıma ne iş getirdi gör.

- Murād olmaz müyesser ey köngül bîhûde yalvarma
 Ki ben hem-cāna yêtdüm sen kibi yalvara yalvara
5. Anurğ yüzün görende dèpmişsin cān vèrem vèrgil
 Mübeddel eyleme èy **Rahmetî** ikrārî inkāra

Ayzaⁿ lah^u

07.

1. Şu'le urar cāna her dem şem'-i ruhsārunğ senürğ
 Yandurur āhır menüm pervānemi nārurğ senürğ
 Ay yüzürğden burka' aç bir kez utandur nāşihı
 Demesün daħı maŋga kim bu mudur yārurğ senürğ
3. Başurğ için zülfürğä vèr bir naşihāt èy şanem
 Kõrħaram ĩmānuma kaşd ède zünnārurğ senürğ
 Èy köngül yüz kerre sürdiler seni ol kapudan
 Gètmek istersin yene hiç yok mudur 'arurğ senürğ
5. Cān u dil gèderse gètsün şabrı elden koymagil
 Şabrdur èy **Rahmetî** her işde pergārurğ senürğ

⁴ Ey gönül! Murat müyesser olmaz, boşuna yalvarma. Çünkü yalvara yalvara ben ancak senin gibi bir can ortağına yetiştim.

⁵ Onun yüzünü görünce can vereyim demişsin, ver. Ey Rahmetî! İkrarı (sözü) inkâra değışme.

07. 77^b Y. Remel: Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün.

¹ Senin yanağının mumu cana her an ışığını vurur, sonunda senin ateşin benim pervanemi yandırır.

² Ay yüzünden peçeyi aç, vaizi bir kez utandır. Artık bana senin yarın bu mudur demesin.

³ Ey put gibi güzel sevgili! Başın için zülfüne nasihat et, korkarım senin kuşağın imanıma kasteder.

⁴ Ey gönül! Seni o kapıdan yüz kere sürdüler, yine gitmek istersin, senin hiç utanman yok mu?

⁵ Can ile gönül giderse gitsin, sabrı elden bırakma. Ey Rahmetî! Her işte senin pergelin sabırdır.

Va lah^u ayzaⁿ

08.

1. Kan yaşum gözden revân ol çeşm-i fettân eyledi
Göz görürken göre göz merdüm ara kan eyelâdi
Gögâ yetürdi rakîbünğ başını bilmen neçün
'Âşık-ı üftâdeyi tobrâğa yeksân eyledi
3. Bize yârab kuvvet-i reftâr neçün vermedi
Ol ki bir kaître suyu serv-i hürâmân eyledi
Döne döne kanlar içürdi mañga gerdün-ı dün
Bir neçe gün kim meni dünyâda mihmân eyledi
5. **Rahmetî** tek ey şanem zünnâr-ı zülfürğ çoğları
Küfre şaldı evvel ü âhır müsülmân eyledi

Ayzaⁿ lah^u

09.

1. 'Ayb olmas şerh kıl ey gül mañga ahvâluñğı
Za'ferâna kim bedel êtdi 'izâr-ı âluñğı
Şûret-i dîvâr tek el-kışşa hayrân olmuşam
Kim ne yüz ilen çeker nakkaş hoş timsâlurğı
3. Têlbe körğlüm kimsenünğ pendin eşitmez n'eyleyem
Ey lebi datlu 'abes yere akıtma bâluñğı

---

08. 78^a Y. Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün.

¹ göre göz: gördüğüz BN. O fettan göz kan yaşımı gözden akıttı. Göz görürken göz göre göre göz bebeğinde/insan içinde kan çıkardı.

² Bilmem niçin rakibin başını göğçe çıkardı, düşkün âşığı toprakla bir etti.

³ Bir damla suyu salınan servi yapan O, acaba bize niçin yürüme kuvveti vermedi?

⁴ Aşağılık felek döne döne bana kanlar içirdi, birkaç gün beni misafir etmişti.

⁵ Ey put gibi güzel sevgili! Zülfünün kuşağı Rahmeti gibi çoklarını önce küfre saldı, sonra Müslüman etti.

09. 78^a Y. Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün.

¹ Ey gül! Hâlini bana açıkla, ayıp olmaz. Al yanağını safrana kim bedel etti?

² Yani duvar resmi gibi donup kaldım, nakkaş senin güzel timsalini ne yüzle/nasıl kopya eder?

³ Deli gönlüm kimsenin öğüdünü işitmez, ne yapayım. Ey dudağı tatlı! Balını boş yere akıtma.

5. **Qatlüm için çok delîli vardur ol hūnhārenüŋ**
Var rakīb özürŋ için şakla bu istidlālurŋı
Yerŋi başdan bir kara kāküllü dil-ber **Rahmetî**
Tîre êtdi kara bahtum kibi māh u sālurŋı

Va lah^u ayzaⁿ

10.

1. Bu dār-ı fenāda hanı bir yār-ı muvāfık
 İkrārına kāyim ola güftārına şādık
 Jülide saç o baş koyar mı başa yārab
 Her baş olur mı ola bu efsere lāyık
 3. Āzürde ger olsan köŋül ol ğamzeden inci
 Āşüfte olur hasta tabīb olmasa hāzık
 Dīvāne köŋül êtdi meni ‘āleme rüsvāy
 el-Kışşa bir iş işlemedi ‘akla muvāfık
 5. Tā **Rahmetî** ağzurŋ sözini dillere şaldı
 Hem sözün itürdi hem özin ehl-i dekāyık

Ayzaⁿ lah^u

11.

1. Ehl-i ‘ālem çevreme Mecnūn dēyüp dolandılar
 Tıfl-ı āhū-çeşmümi görgeç igen utandılar

⁴ O kan içicinin katlime çok delili vardır. Ey rakip! Var sen bu delili kendin için sakla.

⁵ Ey Rahmetî! Bir kara kāküllü dilber senin ömrünü kara bahtum gibi yeni baştan kararttı.

10. 78^b Y. Hezec: Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün.

¹ Bu fena meskeninde kararını yerine getiren, sözüne sadık olan uygun bir yâr hani?

² O dağınık saç acaba başa baş koyar mı, her baş bu tâca acaba lāyık olur mu?

³ Ey gönül! O gamzeden incinirsen incin, tabip ehil olmazsa hasta kötüleşir.

⁴ Divane gönül beni dünyaya rezil etti, yani akla uygun bir iş yapmadı.

⁵ Rahmetî ne zaman ki senin ağzının sözünü dillere saldı, belâgat ehli hem sözünü hem kendini kaybetti.

11. 78^b Y. Remel: Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün.

- Seni de zıkr étdiler ehl-i maḥabbet éy körġül
 Deme kim Ferhād ile Mecnūni ancaḫ andılar
3. Bilmez idi kimse kim ḫan ḫaşurġ eyler yā gözürġ
 Leblerürġ bu bābda güftāra gelgeç ḫandılar
 Bu ne dīndür bu ne āyīndür ki cādū gözlerürġ
 ‘Āşık-ı bī-çāreyi öldürmemişken dandılar
5. Dehr esbābından ancaḫ var idi bir cān u dil
Rahmetī anlar daḫı ‘ışḫ ātişiyile yandılar

12.

1. Bize baġrı ḫan olmuş bir neçe bī-çāreler dەرler
 Size ḫanlar içici baġrı daş ḫūn-ḫāreler dەرler
 Ne lāzımdur ki bed-nām olasız bizden kenār édürġ
 Size pākīze-dāmānlar bize ḫammāreler dەرler

¹ igen: eyen Y, eyan BN. Yazmadaki harekeli *eyen* biçimi akla şunları getirmektedir: İlki; eyen, *igen*'in halklılaşmış biçimi ise müstensih bu biçimi yansıtmış olmalıdır. Benzeri durum 23/3'te *dēngüz* "deniz" sözcüğünde görülmektedir. Sözcük yazmada *dēyüz* olarak yazılmıştır. Bir başka halklılaşma örneği 25/5'teki ma'āza-llāh ifadesinde görülüyor. İfade yazmada māza-llāh şeklindedir. Osmanlı Türkçesinde gef harfi kimi sözcüklerde "y" sesini karşılar; eyer, büyü gibi. Azeri Türkçesinde de aynı durum olabilir. Buna göre sözcük eyen < egen < igen şeklinde gelişim göstermiş olmalıdır. İkincisi; eyen, "eyin" sözcüğünün halklılaşmış biçimi olabilir. Eyin için bk. Caferoğlu (2011): 79: äyin "böylece, buna göre". Dünya halkı mecnun deyip etrafımı dolandılar, ahu gözlü genç sevgilimi görünce çok utandılar.

² Ey gönül! Muhabbet ehli seni de andı, yalnız Ferhad ile Mecnun'u andılar deme.

³ Kaşın mı yoksa gözün mü kan ediyor kimse bilmezdi, bu konuda dudağın dile gelince kandılar.

⁴ Cadı gözlerin çaresiz âşığı öldürmemişken yok saydılar; bu nasıl din, bu nasıl töredir?

⁵ Dünya bağlarından ancak bir can ile gönül vardı. Ey Rahmeti! Onlar da aşk ateşiyle yandılar.

12. 79^a Y. Hezec: Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün.

¹ Bize baġrı kan olmuş birkaç çaresiz derler; size ise kanlar içici, baġrı taş, kan dö-kücüler derler.

² Adınız kötüyü çıkmasın, bizden uzak olun. Size eteği temizler, bize ise şarapçılar derler.

3. Müneccimler gözüm yaşın görende iztırâb édüp
Nêçün kana dönüpdür yine bu seyyâreler dërler
Ağarmış başa rüsvâlîğ getürdiler bu vech-ile
Kara geymiş hař u hâlına yüzi qaralar dërler
5. ‘Aceb gündür gel imdi **Rahmetî** beytü'l-hazenden çık
Bugün seyrâna çıkmış bir iki meh-pâreler dërler

Va lah^u ayzaⁿ

13.

1. İtler ilen şubha dëk her gece feryâd eylerem
Hâtır-ı nâ-şâdumı bu nev^ç ile şâd eylerem
İtleri yâdumğa tâ düşcek qarangu geceler
Yaka yırtup baş açup ölünce feryâd eylerem
3. Dest-i gayret zaħm-ı mühlik urdı câna ey köngül
Ölürem gamdan seni gam çekme âzâd eylerem
‘İşk yâr olsa eger ‘âlem yıhılsa gam yemen
Yüz bozuħnı ‘ışk ile bir demde âbâd eylerem
5. Kûh-ı gam görgeç gelürsin hâtırumğa **Rahmetî**
Bîsütün görken kibi Ferhâdnı yâd eylerem

³ Müneccimler gözümün yaşını görünce üzülüp: Bu yıldızlar niçin yine kana dönmüşler derler.

⁴ Ağarmış başı şöyle rezil ettiler: Kara giymiş ayva tüyü ile iri benine yüzü karalar derler.

⁵ Ey Rahmetî! Başka bir gündür, gel şimdi hüznler kulübesinden çık; bugün bir iki ay yüzlü seyrana çıkmış derler.

13. 79^a Y. Remel: Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün.

¹ İtlerle her gece sabaha değin feryat ederim, mutsuz gönlümü böylece mutlu ederim.

² Kara gecelerde itleri aklıma geldiğinde yaka yırtar, baş açar, ölünceye değin feryat ederim.

³ Ey gönül! Gayret eli cana öldürücü bir yara vurdu; gamdan ölüyorum, gam çekme, seni azat ediyorum.

⁴ : BN”de unutulmuştur. Eğer dünya yıkılsa da aşk yâr olsa gam yemem. Sayısız viraneyi aşk ile bir anda bayındır ederim.

⁵ Ey Rahmetî! Bisütun’u görünce Ferhad’ı andığım gibi gam dağını görünce de hatırıma sen gelirsin.

Ayzaⁿ lah^u

14.

1. Néce ‘âşıkdur çeker bir dâğ için Ferhâd âh
 ‘Âşık-ı şâdık menem birdür yanumda kûh u kâh
 İkki gözdür yüzünği seyr étmege açmış felek
 Birine kıymış müneccim mihr ad birine mâh
3. ‘İşk mesti ol dil-âverdür ki ger yüz cürm éder
 Defter-i a‘mâline şebt eylemezler bir günâh
 Kûyine gêtgeç gözümden tókülür kanlı sirişk
 Kıorharam kim la‘l-i eşküm ola âhur seng-i râh
5. Kıabrüm üzre lâle n‘eyler men fenâ deryâsiyam
 Ol hâbâbumdur menüm ey **Rahmetî** bi-ıştibâh

Ayzaⁿ lah^u

15.

1. Bîsütün dâğını çapdım dér urar Ferhâd lâf
 Bilmemiş kim ‘âşıkunğ gözine gelmez kûh-i Kıâf
 Çok benümle münharif oturma durma ey harîf
 Dutmaya nâ-geh mizâcurunğ dağ tarîk-i inhirâf

---

14. 79^a Y. Remel: Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün.

¹ Ferhad nasıl âşiktir ki bir dağ için ah çeker. Gerçek âşık benim, yanımda dağ ile saman birdir.

² Müneccim, feleğin senin yüzünü seyretmek için açtığı iki gözden birine güneş, öbürüne ay demiştir.

³ Aşk mesti o yiğittir ki yüz günah işlese de amel defterine bir günah yazmazlar.

⁴ râh: pâh BN. Mahallesine gidince gözümden kanlı yaşlar dökülür, korkarım sonunda gözyaşı la‘lim yol taşı olacak.

⁵ Kabrimin üstündeki gelincik çiçeği de nedir? Ben fenâ deniziyim; ey Rahmetî! Şüphesiz o benim kabarcığımdır.

15. 79^b Y. Remel: Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün.

¹ Bisütun dağını kesdim diye Ferhad lâf eder. Âşığın gözüne Kaf dağı gelmez, anlamamış.

² Ey arkadaş! Benimle çok ayrı oturma, durma; mizacın da ansızın ayrı bir yol tutmasın.

3. Dâhîl-i hikmet degül nefy-i mey etmek ebsem ol
‘Âkîl olan eyler öz cehline hergiz i’tirâf
Ne yüz ile daş urarsın mey hûmuna muhtesib
Senürñg için kara yüzürñg kibi anurñg körñgli şâf
5. Zâhid âb-ı Kevşer ister men şarâb-ı lâle-gün
Var bizüm mâ-beynümüzde **Rahmetî** çok ihtilâf

Va lah^u Ayzaⁿ

16.

1. Dehr esbâbına ey dilber çok dahı etme heves
Çün muhabbetden dem urdurñg gayrdan peyvend kes
‘Işk mesti ey körñgöl ma‘zürdur âsüde ol
Kim sarğa ne şaħne eyler hûkm nè mîr ü ‘ases
3. ‘Işk gelgeç cân u dil tenden firâr etdi belî
Döze bilmez yanar odurñg şu‘lesine hâr u ħas
Maħmili ardınca bilmen körñglüm efgânı nedür
Kûs-i riħlet mi ola bu yoħsa feryâd-ı ceres
5. Dil-berî bu cism-i bî-cândan ne ister **Rahmetî**
Kuş ki pervâz eyledi bilmen neye yarar kafes

³ Şarabı yasaklamak hikmet söylemek değil, sus; akıllı olan kendi cehaletini mutlaka itiraf eder.

⁴ Ey bekçi! Şarap küpüne niçin taş vurursun? Onun saf gönlü sana senin kara yüzün gibi geliyor.

⁵ Zahit Kevser şarabı ister, bense lâle renkli şarabı isterim. Ey Rahmetî! Bizim aramızda çok ihtilaf var.

16. 79^b Y. Remel: Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün.

¹ Ey dilber! Dünya bağlarına çok da heves etme, muhabbetten dem vurduğuna göre başkasından alâkayı kes.

² Ey gönül! Aşk sarhoşu mazurdur, rahat ol; çünkü sana ne zabıt, ne emir, ne de bekçi hükmedebilir.

³ Aşk gelince can ile gönül tenden firar ettiler, evet; çerçöp ateşin alevine dayanamaz, yanar.

⁴ Maħmili ardınca gönlümün feryadı nedendir bilmiyorum, bu yolculuk kösü müdür, yoksa çanın feryadı mıdır?

⁵ Dilberî: dil perî Y, BN. Ey Rahmetî! Dilber bu cansız cisimden ne ister? Kuş uçunca bilmem kafes neye yarar?

Ayzaⁿ lah^u

17.

1. Ėy perī-rū tā saᅇga yüz çeşm-i giryānum dutar
Aka aka yer yüzini eşk-i ġaltānum dutar
Çanlu yaş göz revzenin dutdı vararken kūyine
Çanda varsam kanı dolmuş kişi tek kānum dutar
3. Cāᅇga yētdüm bu körġülnüᅇ ėlgiden feryād kim
Telbe yaᅇġlıġ ne sözüüm dirġler ne fermānum dutar
İsterem aġyār reşkiden çıkam bu bezmden
Dest-i ġayret duricek çāk-i girībānum dutar
5. ‘Azm-i tavf-ı kūyüᅇ ėtsem **Rahmetī** tek gāh gāh
Ėtmemişken bir kadem yüz hār dāmānum dutar

Ayzaⁿ lah^u

18.

1. İctināb ėt ėy körġül ebrū-kemānumdan menüm
Sözümi eşit daᅇı tebrenme yānumdan menüm
Merᅇabā bād-ı şabā cānum saᅇga olsun fedā
Gel ver imdi bir ᅇaber serv-i revānumdan menüm

---

17. 80^a Y. Remel: Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün.

¹ Ey peri yüzlü! Ağlayan gözüm sana meylettiğinde yer yüzünü aka aka dökülen göz yaşı damlalarım kaplar.

² Mahallene varırken kanlı yaş göz penceresini kapattı, ne tarafa gitsem kanı dolmuş kişi gibi kanım tutar.

³ Bu gönülün elinden cana yetiştim, deli gibi ne sözümü dinler, ne fermanımı tutar, imdat!

⁴ Rakiplerin kıskançlığından dolayı bu meclisten çıkayım isterim, ayağa kalkınca gayret eli yakamın arasından tutar.

⁵ Rahmeti gibi zaman zaman mahalleni tavafa çıksam (henüz) bir adım gitmemişken yüz diken eteğimi tutar.

18. 80^a Y. Remel: Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün.

¹ Ey gönül! Benim kaşımın yayından sakın, sözümü işit de yanumdan kımıldama.

² Merhaba saba rüzgârı! Canım sana feda olsun, gel, şimdi benim salınan servimden bir haber ver.

3. Şanur idüm vār aġyār ile maĥfī ũlfetürġ
İncime bāşurġ için bātıl gümānumdan menüm
Başma kabrüm üzre ey düşmen ayak endīşe et
Zehrlü peykān bitüpdür üstühānumdan menüm
5. **Rahmetî** gülgün ĥabāb ermez sirişküm üzre kim
Lālelerdür ser-nigün kaynaşdı kānumdan menüm

19.

1. Kana döndi yüregüm sīb-i zenaĥdānurġ için
Ver menüm istegümi elüme öz cānurġ için
Baş kadem kabrüm nāz ile ‘azābum ref’ et
Yüzürġ üzre yazılan āyet-i Raĥmānurġ için
3. ‘Ārızurġ bāġıda bir kuş oĥur idi dün gün
Ol benüm körġlüm idi saĥla gülistānurġ için
Gel-e gör yānuma ey tēlbe körġül ġam çekme
Reg-i cān-rişte idüm çāk-i girībānurġ için
5. Çün hayālî kōnaĥ oldu sarġa iĥmāl etme
Cānı kurbān ēde gör **Rahmetî** miĥmānurġ için

³ Yabancılarla gizli ũlfetin var sanırdım, benim bātıl şüphemden başın için incinme.

⁴ Ey düşman! Kabrimin üstüne ayak basma, düşün, benim kemiğimden zehirli başak bitmiştir.

⁵ Ey Rahmetî! Göz yaşımın üstündeki gül renkli kabarcık deġildir, benim kanımdan kaynaşmış ters lāledir.

19. 80^b Y. Remel: Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün.

¹ Senin elma(ya benzeyen) çenen için yüreğim kana döndü. Kendi canın için benim isteġimi elime ver.

² Kabrime naz ile ayak bas, yüzünün üstüne yazılan Rahman ayeti için azabımı kaldır. Rahman: *Kur’an*, 55 (Rahman).

³ Yanaġının baġında gece gündüz bir kuş öterdi, o benim gönlümdür, gül bahçen için sakla.

⁴ Ey deli gönül! Benim yanıma gelsene, gam çekme, ben senin yırtılmış yakan için can ipliġi olan bir damardım.

⁵ Ey Rahmetî! Hayali sana konuk olduġu için ihmal etme, misafirin için canı kurban ediver.

Ayzaⁿ lah^u

20.

1. Dūd-ı āhurŋ ēy körŋül gögde hüveydālanmasun
Söyle öz haddını bilsün çok da babalanmasun
Gördünŋ ol serv-i sehī-ḳaddı dur imdi ēy şabā
Bağ ara serve haber ver çok da yek-tālanmasun
3. Zülfürŋi görgeç körŋül zünnār eyler ārzū
Ḳorḳharam kim Şeyḫ-i Şan‘ān kibi tersālanmasun
Ēy körŋül sen ḥanda Mecnūn ḥanda bārī ebsem ol
Hīç kâfir sen kibi ‘ālemde rüsvālanmasun
5. Bezm-i vaşl-ı ḥāş egerçi ‘ām olupdur **Rahmetī**
Her kim öz yerini bilsün peşşe ‘anḳālanmasun

Va lah^u ayzaⁿ

21.

1. Benüm yerüm fenā bahrı vü Mecnūn yeri sâḫildür
Baŋa benġzetme anı ol benüm yānumda ‘āḳildür

---

20. 80^b Y. Remel: Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün.

¹ Ey gönül! Ahının dumanı gökte zahir olmasın, söyle kendi haddini bilsin, çok baba-
lanmasın.

² Ey sabâ! o yüksek boylu serviyi gördün, dur şimdi, bağda serviye haber ver, çok da
bir taneyim demesin.

³ Gönül senin zülfünü görünce zünnarı arzular, korkarım San'an Şeyhi gibi Hristiyan
olmasın. Şeyh-i San'an veya San'ânî, Ebû Bekr Abdu'rrezzâk b. Hümmâm b. Nâfi' [ö.
827] olup meşhur âlim ve muhaddislerdendir. Kâfir bir kıza âşık olunca domuz
çobanlığı yapmış, sevdiği kıza şarap alabilmek için hurkasını meyhaneciye rehin
bırakmıştır, bk. Onay 1993: 398.

⁴ Ey gönül! Mecnun nerede sen nerede, bari sus; hiçbir kâfir senin gibi rüsva olmasın.

⁵ Ey Rahmetî! Vuslat meclisi herkes içindir, (ama) herkes kendi yerini bilsin, sivris-
inek Anka gibi davranmasın.

21. 80^b Y. Hezec: Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün.

¹ Benim yerim fenâ denizi, Mecnun'un yeri ise sahildir. Onu bana benzetme, o benim
yanımda akıllıdır.

- Yüzünğ görgeç lebünğden büse umsam incime menden
 Taşarrufsız temâşâ eylemek ışk içre müşkildür
3. Késük bağrumnu ger yüz pâre êtse tarğ emâs zîrâ
 Firâkunğ şerbeti kıyımkağâm-ı zehr-i kâtıldür
 Kara zülfünğî yâd eyler dem-â-dem şabrsız könglüm
 Cününü gâlib olğan tëlbe dek zencire mâyıldür
5. Körgüller nâlesin ey **Rahmetî** eşitgeç ol gâfil
 Êder maşşuşlarla kim bu ne âvâz-ı hâ'ıldür

Ayzaⁿ lah^u

22.

1. 'Arızunğ tek hânsı bağunğ lâle-i sîrâbı var
 Lâle çok ammâ anurğ bir özge âb u tâbı var
 Hecrdin çok da melül olma köngül şabr eyle kim
 Bu karanğu gecenünğ elbette bir mehtabı var
3. Bilmezem yârab ne muşhafdur cemâlurğ şafhası
 Kim mu'anber hatt u müşkîn hâl-ile i'râbı var
 Gözlerümden tökülür kan yaş yere bârân kibi
 İhtirâz ét beyle yağışunğ yaman seyl-âbı var

² Yüzünü görünce dudağından buse umsam benden incinme, masrafsız temaşa etmek aşkta zordur.

³ Késük: kiysun BN. Tarğ: tan Y. Kesik bağrımı eğer parça parça etse buna şaşılmaz, çünkü ayrılığının şerbeti öldürücü zehrin yerini tutar.

⁴ Sabırsız gönlüm her an kara zülfünü anar, cinneti artan deli gibi zincire meyleder.

⁵ Ey Rahmetî! O gafil, gönüllerin iniltilerini iştince yalandan bu ne korkunç bir sestir der.

22. 81^a Y. Remel: Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün.

¹ Hangi bağın senin yanağın gibi sulu gelincik çiçeği var? Gelincik çiçeği çok ama onun bir başka parlaklığı var.

² Ey gönül! Ayrılıktan dolayı çok da üzülme, sabret, çünkü bu karanlık gecenin elbette bir mehtabı var.

³ Cemalinin safhası acaba nasıl bir mushaftır bilmiyorum, çünkü onun anber kokan hatt ve misk kokulu iri ben ile irâbı var.

⁴ Gözlerimden kanlı yaş yağmur gibi yere dökülür, çekin, böyle yağışın yaman seli olur.

5. Anurğ-içün başı yüksekdür gögürğ ey **Rahmetî**
Kim anurğ dağ sen kibi horşid-i ‘âlem-tâbı var

Va lah^u ayzaⁿ

23.

1. ‘Âşıkam ‘âşık nedür pes bu sirişk-i çehregâh
Nefy-i işbât eyleme da‘vîye mâ’nîdür güvâh
‘İşka münkir düşme ey şeyh-i riyâyî ebsem ol
Eyle şe’nî a‘mâlınu bu i‘tikâd êtdi tebâh
3. Seyl-i çeşmüm reh-güzârında dēngüz bir kaçre şu
Şarşar-ı âhum yanında Bîsütün bir berg-i kâh
Ta’n ederler göz götürsem bir zamân senden belî
Yüz sevâb êtsen degül menzûr illâ bir günâh
5. **Rahmetî** ol tırta-i tarrâr başdan tîredür
Yâ senürğ dūd[î]liginden eyle olmışdur siyâh

Va lah^u ğufir^a zunûbah^u

24.

1. Çâker-i pîr-i mugânuz büt-i Tersâ severüz
Biz muhâbbet kulıyuz her kim olursa severüz

⁵ Ey Rahmetî! Onun için göğün başı yüksektir, çünkü onun da senin gibi dünyaya ışık veren bir güneşi var.

23. 81^a Y. Remel: Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün.

¹ Âşığım, âşık kimdir? Sonra bu yüzdeki göz yaşı nedir? Yok deme, davaya mana tanıktır.

² Ey riyakâr şeyh! Aşkı inkâr etme, sus, öyle gerçek amellerini senin bu inancın tüketti.

³ dēngüz: dēyüz Y, BN. Gözümün seli yolunda deniz bir damla su, ahımın fırtınası yanında Bisütun bir saman çöpüdür.

⁴ Bir zaman senden göz çevirsem ayıplarlar, evet, yüz sevap etsen bakılmaz, ancak bir günah görülür.

⁵ Ey Rahmetî! O yankesici kıvrık saç baştan karanlıktır, ya da senin gamından dolayı öyle siyah olmuştur.

24. 81^b Y. Remel: Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün.

¹ Ateşperestlerin pîrinin kuluyuz, Hristiyan putunu severiz. Biz muhâbbet kuluyuz, her kim olsa severiz.

- Dâğ-ı hûnîn yaħaruz sîne-i çāk üzre müdām
Bîsütün dâğı kibi lâle-i ħamrâ seüberüz
3. Kāmumuz vermez iserġ ‘arz-ı talebden bārî
Bizi men‘ étme ki izhâr-ı temennâ seüberüz
Gelicek küyüngä dîdâr derġ étme ki biz
Rind-i fürkat-zedeyüz Tūr-ı tecellâ seüberüz
5. Dalğ u tesbîĥ u musallâ ne demekdür zâhid
Munca yıldur büt ü zünnâr ü kelîsâ seüberüz
Ey körġül ‘ışġ etegin cân eli birle duta gör
Qoy ne derlerse desünler ruĥ-ı zîbâ seüberüz
7. **Rahmetî** ĥum etegin dürd-şifat dut ne olur
Qatı dağ ‘ayb degül sâğar-ı şahbâ seüberüz

Va lah^u ayzaⁿ

25.

1. Zer-i ĥâliş kibi kâmil ‘ayâr u şâf u pâküz biz
Eger alçak veger yüksek güneş tek tâbnâküz biz
Gözümüzde ecel ĥârı emel gülzârı hep birdür
Kimesne munı fehm étmez anuġ için helâküz biz

² Paramparça sine üzerine devamlı kanlı dağ yakarız, Bisütun dağı gibi devamlı kırmızı gelincik çiçeği severiz.

³ Muradımızı vermezsen bari dileğimizi arz etmekten bizi men etme, çünkü biz isteğimizi izhar etmeyi severiz.

⁴ Mahallene gelince yüzünü esirgeme, çünkü biz ayrılığın bezdirdiği rindleriz, tecelli Tur'unu severiz.

⁵ Ey zâhid! Dalk (elbise), tesbih ve musallâ ne demektir? Bunca zamandır biz put, zünnar ve kilise severiz.

⁶ Ey gönül! Aşk eteğini can eliyle tut, bırak ne derlerse desinler, biz güzel yüz severiz.

⁷ Ey Rahmetî! Şarap küpünün eteğini çökelek gibi tut, ne olur? Çok da ayıp değil, biz kırmızı kadehi severiz.

25. 81^b Y. Hezec: Mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün.

¹ Biz halis altın gibi tam ayarlı, saf ve pâkiz. İster alçak, ister yüksek olalım, güneş gibi parlağız.

² Gözümüzde ecel dikenini ile emelin gül bahçesi hep birdir. Kimse bunu anlamaz, onun için mahvoluyoruz.

3. Eger dāmen çeke bizden selāmet ehli cāyızdır
Ser-i kŭy-i melāmetde yatan bī-ḳadr ḥākŭz biz
Heves tıḡı bize kār eylemez dem urma ēy nāşıḥ
Körḡŭl gözin açup seyr et ezelden sīne-ḳākŭz biz
5. Ma‘āza-llāh cünŭn zencirini ēy ‘ışḳ ditretme
Ki bu hā’il şadādan **Rahmeti** tek tersnākŭz biz

Kaynaklarda Kullanılan Kısaltmalar

bs.	baskı
C.	Cilt
Dr.	Doktorluk
e-kitap	elektronik kitap
hızl.	hazırlayan(lar)
ö.	ölüm(ü)
s.	sayfa
S.	Sayı
t.siz	tarihsiz
TAE	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	tercüme eden(ler)
vd.	ve diğerleri, başkaları
YL	Yüksek Lisans
yz.	yazılış(ı), telif(i)

³ Selāmet ehli bizden eteḡini çekerse (uzak durursa) caizdir, biz melāmet mahallesinin başında yatan kıymetsiz topraḡız.

⁴ Ey vaiz! Heves kılıcı bize işlemez, anlatma, gönül gözünü açıp seyret, biz ezelden beri sinesi paramparça olanlarız.

⁵ Ma‘āza-llāh: Māza-llāh Y. Ey aşk! Cinnet zincirini titretme, Allah korusun, çünkü biz bu korkunç sestem Rahmeti gibi dehşete düşüyoruz.

Kaynaklar

- AVHADĪ, Taqīyu'd-dīn Muḥammad [ö. 1621?]: 'Arafātu'l-‘aşīkīn va 'Araşātu'l-‘arīfīn [yz. 1613-15]: [hzl.] Muhammad KAHRAMAN – Zabihullāh SĀHĪBKĀRĪ - Āmina FAHR AHMAD, Tahran: Mīrās Maktūb, 1388/1968, I-VIII C.
- AKDOĞAN, Yaşar (1999), *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*, İstanbul: Beşir yayını, viii + 838 s.
- BAĞIROV, Ekrem (1983), "Rehmeti'nin Azerbaycanca Şe'rleri", *Geçmişimizden Gelen Sesler*, S. 1, Bakı, s. 86-91.
- CAFEROĞLU, Ahmet [ö. 1975]: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*: 2. bs., Ankara: TDK yayını, 2011, xv + 320 s.
- ÇETİN, Hasan Ali (2007), *Karabağ Ağzı -Bu Yurd Bayguşa Galmaz- (İnceleme-Metin-Dizin)*, YL Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, 341 s.
- ELİYEV, Rüstem - QEHRAMANOV, Cehangir (1975), "Unudulmuş Şairimiz Rehmeti Haqqında Bir Nece Söz", *Azerbaycan Jurnalı*, s. 181-190.
- FUZŪLĪ [ö. 1556]: *Türkçe Divan*: [hzl.] Kenan AKYÜZ vd., *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ yayını, 1990, 329 + 113 (Arap harfli metin) s.
- KARAMAN, Erdal (2005), *Karabağ Ağızları*, Dr. Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, 799 s.
- Qur'an*: [hzl.] Talat KOÇYİĞİT, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâlî*, Ankara: Kılıç yayını, 1990, xxxvi + 604 s.
- NAFĪSĪ, Sa'īd (1344/1925), *Tārīh-i Nazm va Naşr dar-İrān va dar-Zabān-i Fārsī*, I-II C., Tahran.
- ONAY, Ahmet Talat [ö. 1956]: *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*: hzl. Cemâl KURNAZ, Ankara: TDV yayını, 1993, lxx + 500 s.
- ÖZTÜRK, Göksel (1993), *Azerbaycan Atasözleri ve Deyimleri (Metin-Tercüme-İndeks)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi TAE, 544 s.
- RAHMETĪ [ö. 1616]: *Divan*: Rüstem ELİYEV - Cehangir QEHRAMANOV, "Rehmeti Tebrizi'nin Divanı", *El Yazmalar Hezinesi-IV. C.*, Bakı, 1976. Ekrem BAĞIROV, *Rehmeti Tebrizi ve Onun Divanı*, Bakı: Nurlan, 2006, 364 s.

SEFERLİ, Aliyar G. - YUSİFLİ, Xelil H. (t.siz), "Rehmeti", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 2. C.: *Azerbaycan Eski Türk Edebiyatı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap. [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr /dosya/1-17578/rahmeti.pdf](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-17578/rahmeti.pdf) (Erişim: 15.07.2013)

TERBİYET, Muhammed 'Alī [ö. 1939]: *Dānişmandān-i Āzarbaycān*: terc. İsmail ŞEMS – Gaffar KENDLİ, Bakı: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1987.